

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ MEKTEPKE SHEKEMGI
HÁM MEKTEP BILIMLENDIRIW MINISTRIGI
PEDAGOGIKALÍQ SHEBERLIK HÁM XALÍQARALÍQ
BAHALAW ILIMIY-ÁMELIY ORAYÍ

2023
2024

OQÍW JÍLÍNDÁ
QÁNIGELESTIRILGEN
MEKTEPLERDÍŃ 11-KLASS
OQÍWSHÍLARÍ USHÍN

ANA TILI HÁM ÁDEBIYATÍ

PÁNINEN JUWMAQLAWSHÍ ATTESTACIYASÍN ÓTKERIW
BOYÍNSHA METODIKALÍQ USÍNÍS HÁM MATERIALLAR

2023-2024-OQÍW JÍLÍNDÁ QÁNIGELESTIRILGEN MEKTEPLERDÍŃ 11-KLASS OQÍWSHÍLARÍ USHÍN JUWMAQLAWSHÍ MÁMLEKETLIK ATTESTACIYA IMTIXANÍN ÓTKERIW BOYÍNSHA QARAQALPAQ TILI HÁM ÁDEBIYATÍ PÁNINEN MATERIALLAR

Dúziwshi: *Xurlixan Abdijabbarova* – Nókis PM qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pání joqarı kategoriyalı muǵallımı.

Pikir bildiriwshi: *Patima Kurbaniyazova* – Nókis qalasındaǵı 6-sanlı ulıwma orta bilim beriw mektebiniń qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pání muǵallımı.

11-klastı pitkergen oqıwshılar ana tili hám ádebiyatı páninen oqıw baǵdarlaması boyınsha belgili dárejedeǵi kompetenciyalardıǵa iye boladı. Oqıwshılardıń alǵan bilim, kónlikpe hám uqıplılıqların anıqlaw ushın 2023–2024-oqıw jılında 11-klaslarda juwmaqlawshı imtixan jazba túrde ótkeriledi.

Hárbir imtixan biletiniń soraw hám tapsırmaları ana tili hám ádebiyatı pání boyınsha mekteptiń 10-11-klasları temaların qamtıp aladı. Sonday-aq, usınısta biliwge baylanıslı sorawlar, qollanıwǵa hám pikirlewge baylanıslı tapsırmalar boyınsha bahalaw ólshemleri berilgen.

Oqıwshılardıǵa 10 bilet usınıladı. Hárbir bilette 5 sorawdan (sonnan ana tilinen 3 soraw, ádebiyattan 2 soraw) berilgen. Sonnan biliwge baylanıslı 2 soraw (ana tili-1, ádebiyat – 1), qollanıwǵa baylanıslı 2 soraw (ana tilinen), pikirlewge baylanıslı 1 soraw (ádebiyattan) boladı. Bilet sorawlarına juwap beriw ushın jámi 120 minut waqıt beriledi.

Bunda biliwge baylanıslı sorawlar ushın **15 ball**, qollanıwǵa baylanıslı sorawlar ushın **20 ball**, pikirlewge baylanıslı sorawǵa **30 ball** beriledi.

Tapsırmalar boyınsha bahalaw ólshemi

Oqıwshılardıń jazba jumısları ana tili hám ádebiyat pání ushın 100 ballıq sistemada tómendegishe bahalanadı:

- **0 – 29%** – “qanaatlandırarsız”;
- **30–65%** – “qanaatlandırarlı”;
- **66–85%** – “jaqsı”;
- **86–100%** – “ayırıqsha”

Hárbir tapsırma ushın belgilengen baldan joqarı ball qoyıwǵa jol qoyılmaydı.

11-KLASLAR USHÍN JUWMAQLAWSHÍ MÁMLEKETLIK ATTESTACIYASÍ SPECIFIKACIYASÍ

Ana tili hám ádebiyatı	Sanı	Biliw	Qollanıw	Pikirlew	Tolıq juwap
“Edige” dástanınıń syjeti hám ideyalıq mazmunı. Til stilleri haqqında.	5	2	2	1	
“Qoblan” dástanınıń syjeti hám ideyalıq mazmunı. Irkilis belgileri hám olardıń xızmeti.	5	2	2	1	
Áyyemgi Shıǵıs ádebiyatı. Stil hám stilistika.	5	2	2	1	
Yusup Has Hajib dóretiwshiligi. «Qutadǵu bilik» shıǵarmasınan úzindi. Sóz mánisiniń awısıw usılları.	5	2	2	1	
Sulayman Baqırǵaniy dóretiwshiligi Ádebiy til hám ádebiy norma.	5	2	2	1	
“Avesto” kitabı. Kelbetliklerdiń stillik qollanıwı.	5	2	2	1	
M.Qashǵariydiń “Devanu luǵat at túrk” kitabı. Birgelkili aǵzalardıń stillik qollanıwı	5	2	2	1	
Berdaq Ğarǵabay ulı. Kiris aǵzalardıń stillik qollanıwı.	5	2	2	1	
I.Yusupov dóretiwshiligi Ayırımnanǵan aǵzalar.	5	2	2	1	
T.Qayıpbergenov dóretiwshiligi Jay gáplerdiń stillik qollanıwı.	5	2	2	1	

TAPSIRMA BOYINSHA BAHALAW ÓLSHEMI

№	Iyeleniwi tiyis bolǵan kónlikpeler	Tapsırma túri	Bahalaw ólsheми	
1	Tekst qaysı shıǵarmadan alınǵanlıǵın, janrı hám ideyasın anıqlay alıwı;	B	Jazba	<ul style="list-style-type: none"> ● Tekst qaysı shıǵarmadan alınǵanlıǵın, janrı hám ideyasın tolıq, turmıslıq mısallar menen salıstırıp, ayırıqsha jetkerip bere alsa - 16-18 ball; ● Tekst qaysı shıǵarmadan alınǵanlıǵın, janrı hám ideyasın azı-kem túsindirip bere alsa – 13-15 ball; ● Tekst qaysı shıǵarmadan alınǵanlıǵın, janrı hám ideyasın azı-kem túsindirip bere alsa – 8-11 ball; ● Tekst qaysı shıǵarmadan alınǵanlıǵın, ideyası haqqında ayırım maǵlıwmatlar bere alsa – 1-7 ball; ● Oqıwshı joqarıdaǵı heshbir talapqa juwap bermese – 0 ball.
2	Tekst tiykarında berilgen grammatikalıq tapsırmalardı qaǵıyda boyınsha orınlay alıwı.	B	Jazba	<ul style="list-style-type: none"> ● Tekst tiykarında berilgen grammatikalıq tapsırmalardı qaǵıyda boyınsha tolıq orınlay alsa – 16-18 ball; ● Tekst tiykarında berilgen grammatikalıq tapsırmalardı qaǵıyda boyınsha azı-kem orınlay alsa – 13-15 ball; ● Tekst tiykarında berilgen grammatikalıq tapsırmalardı qaǵıyda boyınsha qanaatlanarlı orınlay alsa – 8-11 ball; ● Tekst tiykarında berilgen grammatikalıq tapsırmalardı qaǵıyda boyınsha minimal dárejede orınlay alsa – 1-7 ball; ● Oqıwshı joqarıdaǵı heshbir talapqa juwap bermese – 0 ball.
3,4	Berilgen tapsırmaǵa óz kózqarasınan kelip shıǵıp, turmıslıq mısallar menen tiykarlap juwap bere alıwı	Q	Jazba	<ul style="list-style-type: none"> ● Berilgen tapsırmaǵa óz kózqarasınan kelip shıǵıp, turmıslıq mısallar menen tiykarlap juwap bere alsa – 18-21 ball; ● Berilgen tapsırmaǵa óz kózqarasınan kelip shıǵıp, turmıslıq mısallar menen azı-kem juwap bere alsa – 14-17 ball; ● Berilgen tapsırmaǵa qanaatlanarlı juwap bere alsa – 9-13 ball; ● Berilgen tapsırmaǵa ayırım túsindirmeler menen minimal dárejede juwap bere alsa – 1-8 ball; ● Oqıwshı joqarıdaǵı heshbir talapqa juwap bermese – 0 ball.

	<p>Berilgen tapsırmağa dóretiwshilik qatnasta tereń pikir júritip, búgingi kún menen baylanıstırıp mısallar keltire alıwı.</p>		<p>Jazba</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Berilgen tapsırmağa ayrıqsha dóretiwshilik qatnasta tereń pikir júritip, búgingi kún menen baylanıstırıp mısallar keltire alsa – 19-22 ball; ● Berilgen tapsırmağa azı-kem dóretiwshilik qatnasta tereń pikir júritip, búgingi kún menen baylanıstırıp mısallar keltire alsa – 15-18 ball; ● Berilgen tapsırmağa qanaatlanarlı dárejede dóretiwshilik qatnasta tereń pikir júritip, búgingi kún menen baylanıstırıp mısallar keltire alsa – 10-14 ball; ● Berilgen tapsırmağa minimal dárejede mısallar keltirip bera alsa – 1-9 ball; ● Oqıwshı joqarıdağı heshbir talapqa juwap bermese – 0 ball.
--	--	--	--------------	--

QÁNIGELESTIRILGEN MEKTEPLER USHÍN JUWMAQLAWSHÍ MÁMLEKETLIK ATTESTACIYA BAZASÍ

11-KLASS

I VARIANT

... Solay etip, Nuraddin Toqtamısqa Soppaslı Sıpıra jırawdıń jıgırma jeti kúnnen soń sarayda bolıwın aytadı. Aytqanday-aq, jıraw wádesinde turıp, ayılǵan kúni keledi. Endi Nuraddinniń dushpanları Toqtamıstıń bassılıǵında onnan qutılıw rejesin dúzedi. Nuraddindi xan zıyapatına shaqırıp, sharap ishkizip más etip, keyin óltirmekshi boladı. Sonda Edigeniń eki dostı járdemge keledi: Tıńǵısın zıyapat bolıp atırǵan jerge kelip, Nuraddinge tımsallap qosıq aytadı. Ańǵısın sırtta turǵan barlıq atlardı tusawlap, ayılların kesip qoyadı. Tıńǵısınniń sózine Nuraddin túsinedi. Zıyapat bolıp atırǵan qara úydiń shańaraǵınıń basında Baba Túkli Shashlı Áziz Nuraddinge bir qanatın sozadı. Qanatına asıldırıp ushıp, tasa jerge kelip, Ańǵısın menen Tıńǵısın Nuraddindi atqa mingizip, qashırıp jiberedi. Nuraddin ákesin izlep, noǵaylı jurtın tárk etedi hám Sátemir xanniń jurtına keledi. (111 sóz)

TAPSÍRMALAR:

- (Biliw)** Berilgen tekst qaysı shıǵarmadan alınǵan? Shıǵarma janrı hám ideyasın anıqlań. Úzindide qaysı epizod súwretlenedi?
- (Biliw)** Tekst qaysı stilde jazılǵan? Til stilleriniń qanday túrleri bar?
- (Qollanıw)** Tekstte berilgen tómendegi sózlerdiń mánilerin tabıń.

1. wáde	
2. zıyapat	
3. tımsallap	
4. ayıl	
5. tusawlaw	

- (Qollanıw)** Berilgen gápke sintaksislik tallaw jasań.

Endi Nuraddinniń dushpanları Toqtamıstıń bassılıǵında onnan qutılıw rejesin dúzedi. Nuraddindi xan zıyapatına shaqırıp, sharap ishkizip más etip, keyin óltirmekshi boladı.

- (Pikirlew)** Nuraddin ne ushın Soppaslı Sıpıra jırawdı izlep jolǵa shıǵadı? Shıǵarmanıń bas qaharmanları haqqında qanday pikirdesiz? Pikirlerińizdi mısallar menen dálilleń.

II VARIANT

<p>...Sol waqları Kóbikli, Qattı kelip qáhári, Balağa qarap juwırdı, Jer tanabın quwırdı, Awzınan shıqqan qattı jel, Shańıtıp jerdi suwırdı... <u>Sizler qozı, men qasqır,</u> Bir qóregim eteyin, Awzum salıp bir shaynap, Bir qumardan óteyin. Qırğızdıń ala tawında, Alpısqa shıqqan Álip dáw, Álip dáwdey aǵamnuń, <u>Qanın ishken senbediń</u> Naymut ólگیر Aqshaxan, Bóke dáwdey inimdi, Palwanlıqqa aparıp, Onı saǵan salganda, <u>Kim ayaqtan kim goldan,</u> Zorlıq etip inime,</p>	<p>Saǵan jıǵıp bergende, Basın kesip sol jerde, <u>Qanın ishken senbediń</u> Sennen qaytar ermedi, <u>Álip dáw sennen kembedi</u> <u>Bóke dáw sennen kembedi</u> El elligin etkendi, Kóplep alıp ortaǵa, <u>Kimler balta kim nayza,</u> Etine nayza tiygende, Dawısı kókke jetkendi, Barayın desem elińe, Baralmay, zańǵar júrip em, Seniń ushın hár julı, Úsh mártebe men qatnap, Ashtarxanday teńizden, Ótalmayın júrip em, Ájeliń aydap keldiń be? Miynetiń tartıp keldiń be?...</p>
---	---

TAPSÍRMALAR:

1. **(Biliw)** Berilgen tekst qaysı shıǵarmadan alınǵan? Shıǵarma janrı hám ideyasın anıqlań. Úzindide qaysı epizod súwretlenedi?
2. **(Biliw)** Tekstten bolımsızlıq máni bildiretuǵın sózlerdi tabıń.
3. **(Qollanıw)** Tekstten alınǵan tómendegi sózlerdiń mánilerin tabıń.

1. jer tanabın quwırıw	
2. qáhárli	
3. naymıt	
4. miynet	
5. ájel	

4. **(Qollanıw)** Teksttegi astı sızılǵan qatarda qaysı irkilis belgileri túsirilip qaldırılǵan?
5. **(Pikirlew)** Shıǵarmada Torı at ne ushın iyesin taslap ketti? Qaramanıń eline Torı at ne sebep kelgen bolıwı múmkin?

III VARIANT

.... degende áyyemgi qıtay ádebiyatı, hind ádebiyatı, iran ádebiyatları túsiniledi. Jer júziniń shıǵıs yarım sharında jasawshılardan áyne, usı xalıqlardıń ádebiyatları eń áyyemgi tariyxqa iye.

Qıtay imperiyası biziń eramızǵa shekemgi 2 mınınshı jılları dúzilip baslaǵan bolsa da, birinshi qıtay ádebiy dóretpeleri biziń eramızǵa shekemgi XII ásirde júzege kelgen. Bul dáwirde ádebiy shıǵarma sıpatında imperatorlardıń buyırıqları, hár qıylı aqıl-násiyatları túsiniłgen. Sonday-aq, ádebiyatshılar Chjou xanlıǵı haqqında bayanlawlardı da usı dáwirde ádebiy shıǵarması sıpatında tán aladı. Bayanlawlarda ayıtılıwınsha, Chjou xanlıǵında júdá kóplegen qáwimler jasaǵan, biraq olar keyin ala bir-birine qosılıw yamasa ázzilerin qúdiretlilewleri tárepinen qosıp alınıwı esabınan azayıp, bir imperiyaǵa birikken. Biziń eramızǵa shekemgi VI ásirge, yaǵnıy Konfuciy dáwirine kelip, Qıtayda haqıyqıy ádebiy shıǵarmalar payda boldı hám usı dáwirlerden keyin qıtay klassik ádebiyatı qalıplesti. (119 sóz)

TAPSÍRMALAR:

- 1. (Biliw)** Berilgen tekstte qaysı ádebiyat túri haqqında sóz etiledi? Qaysı shıǵarmalar menen tanıssız?
- 2. (Biliw)** Tekstten atlıqlardı tabıń hám olardıń mánisi boyınsha túrlerin anıqlań.
- 3. (Qollanıw)** Teksttegi tómendegi sózlerdiń mánilerin tabıń.

1. bayanlaw	
2. qáwim	
3. ázzi	
4. qúdiretli	
5. klassika	

- 4. (Qollanıw)** Berilgen gápke sintaksislik tallaw jasań.

Bayanlawlarda ayıtılıwınsha, Chjou xanlıǵında júdá kóplegen qáwimler jasaǵan, biraq olar keyin ala bir-birine qosılıw yamasa ázzilerin qúdiretlilewleri tárepinen qosıp alınıwı esabınan azayıp, bir imperiyaǵa birikken.

1. Dúzilisi boyınsha qanday gáp? 2. Qaysı gáp aǵzaları qatnasqan? Astın sızıń.

- 5. (Pikirlew)** Qıtay, hind hám iran ádebiyatların bir-birinen qalay parqlay alamız? Pikirińizdi mısallar menen dálilleń.

IV VARIANT

... Onıń pikiri boyınsha, mámleketti basqarıwdıń ózi bilim tiykarında bolıwı kerek. Mámleket degenniń ózi– adamlardı qurǵın jasawǵa baslaw. Eger patsha ádil, miyrim-shápáátli, xalqına ǵamxor hám bilimli, dana bolsa, mámleket gúllenedi.

Dástanda avtor negizinen tórt túrli máseleni ortaǵa qoyadı. 1) Ádalat; 2) Dáwlet; 3) Aqıl; 4) Qanaat.

Birinshiden, eldi basqarıw ushın patsha ádil bolmaǵı lazım. Bul baǵdar dástanda Kúntuwdı obrazı arqalı berilgen. Ekinshiden, xalıq abadan jasawı ushın mámlekettiń ǵáziynesi mol bolıwı kerek. Patshalıqtıń ǵáziynesi esap-sanaq arqalı alıp barılsa ǵana el baxıtlı boladı. Bul hádiyseler patshanıń wáziri Aytoldı obrazı arqalı beriledi. Úshinshiden, mámleket aqıl hám parasat arqalı basqarılıwı kerek. Bul wázirdiń aqıllı ulı Oǵdumush obrazı arqalı sheshiledi. Tórtinshisi, hárqanday adamnıń qanaatlı-insaplı bolıwı kerekligi wázirdiń tuwısqanı Odgurmish obrazı arqalı berilgen. (116 sóz)

TAPSÍRMALAR:

- (Biliw)** Berilgen tekst qaysı shıǵarmadan haqqında? Shıǵarma avtorı haqqında qanday maǵlıwmatqa iyesiz?
- (Biliw)** Tekst qaysı stilde jazılǵan?
- (Qollanıw)** Teksttegi tómenдеgi sózlerdiń mánilerin tabıń.

1. qurǵın	
2. ǵáziyne	
3. ádalat	
4. qanaat	

- (Qollanıw)** Qosıq qatarlarında qaysı troplar qatnasqanlıǵın tabıń.

*Aytoldı aytadı, esit ey, ulım,
Sózimdi umıtpa, eslep qal búgin.
Qara, áke edim men saǵan,
Aytoldı, ot edi, sen qara maǵan.
Payanı tawsıldı Aytoldınıń,
Ókinish toltırdı júregin onıń.
Mazalı tirilik, ashshıdur ólim,
Qastın tikti ájel, joq qashar jolım.
Aldandım dúnyaǵa qolımdı ashıp,
Wapa etpedi ol, kór, mennen qashıp.
Dúnya meni aldap ásten shaqırdı,
Jaqınlasqanı sayın boyın jasırdı.*

- (Pikirlew)** Ne ushın Oǵdumush óz perzentine násiyat aytadı? Áke násiyatı perzent ushın qanshelli áhmiyetli dep oylaysız? Pikiріńizdi mısallar menen dálilleń.

V VARIANT

... Áliysheer Nawayı óziniń «Nasoyimul muhabbat» («Muhabbat samalı») shıǵarmasında bılay dep jazadı: «Ol Xoja Axmet Yassawiydiń múriydi. Bir saparı Xoja **awqat** pisiriwdi buyurǵan eken, ashpaız otın jetpeydi, dep kelipti. Xoja múriydlerine daladan otın terip kelińler, depti, bul waqta dalada jańbır jawıp tur eken. Múriydler otın teripti, asxanaǵa kelgenshe, otınları **hól** bolıp qalıptı. Ol tergen otınların shapanına orap, qurıq etip keltiripti. Xoja háziretleri aytıptı: «Áy **perzent**, hákimana is qıldıń», – depti hám oǵan bul laqap sonnan qalıptı. Hákim-Ataǵa hikmet tili pitken eken».

Ujmaq mülkin almaq ashıq táwbe qılsın,

Táwbe qılıp, Háziretine jaqın barsın.

Húri-ǵulman, perishteler xızmetinde,

Álwan-álwan kiyer sıylı lipası bar.

Táwbesizler, bul dúnyanı ótpes, demeń,

Bir kún kelip, gór azabı jetpes, demeń,

Qıyamet kún arasat tań atpas, demeń,

Way-way salıp, páryad qılar kúnleri bar. (123 sóz)

TAPSÍRMALAR:

- (Biliw)** Berilgen tekstte kim haqqında sóz etiledi? Hákim ata haqqında qanday maǵlıwmatlarǵa iyesiz?
- (Biliw)** Tekstten ádebiy til normaları buzılǵan sózlerdi tabıń.
- (Qollanıw)** Tekstte berilgen tómendegi sózlerdiń mánilerin tabıń.

1. ujmaq	
2. húri-ǵulman	
3. lipas	
4. páryad	

- (Qollanıw)** Teksttegi astı sızılǵan sózlerdiń sinonimlerin tabıń.

- (Pikirlew)** Hákim ata dóretiwshiliginen ózińizge qanday sabaq alasız? Pikirińizdi mısallar menen dálilleń.

VI VARIANT

... Ábu Rayxan Beruniydiń kórsetiwinshe, sarı túye, ğarrı túye mánilerin beretuǵın Zardushtra laqaplı Safid Tuman (Parushasp) ulı Vartush eramızdan burınǵı 579-jılı Xorezmde jasawshı sharwa shańaraǵında tuwılǵan. Vartush (Zardusht)tıń ákesi Spitama qáwiminen ósip shıqqan sawatlı ruwxanıy kisi bolsa, anası Dugdava da sol jámiyettegi aldınǵı qatar shańaraq iyeleriniń qızı esaplanǵan. Zardusht diniy ilimler menen birge tariyx ádebiyat tábiyattanıw filosofiya sıyaqlı dúnyalıq ilimlerdi de tereń iyelegen óz dáwiriniń jetik ulaması hám filosofiyalıq pikirlewshi oyshıl danıshpan shayırdı da bolǵan. Zardusht Xavavina atlı hayalınan Isavatra Urvataynara Xvarechitra isimli úsh ul jáne bir qız kórgen.

Zardusht jasap turǵan jámiyet hám mámlekettegi hár qıylı qarama-qarsılıqlarǵa iye qıyın-qıstaw obyektiv jaǵdaylar sebepshi bolǵan. Sebebi, bul dáwirde eski Turan, Xorezm úlkelinde úlken siyasiy ózgerisler hám waqıyalar júz berip, mámleketlik qurılısta, jámiyette ruw-qáwimlerdiń birlikke, bir ideyaǵa birlesiwı usaqan unamlı qubılıslar orın alıp atır edi. Bul jaǵdaylar bolsa xalıqlardı birlikke, qádir-qımbattı biliwge shaqırıwshı, rawajlanıwǵa baslawshı, birlik jolında bir orayǵa, bir mámleketke, bir isenimge birlestiriwshi aldınǵı ideologiyanıń payda bolıw zárúrligin keltirip shıǵardı. (158 sóz)

TAPSÍRMALAR:

- 1. (Biliw)** Tekstte qaysı shıǵarma haqqında sóz etiledi? Bul shıǵarma haqqında qanday maǵlıwmatqa iyesiz?
- 2. (Biliw)** Tekstten kelbetliklerdi tabıń. Duzilisi boyınsha túrlerin anıqlań.
- 3. (Qollanıw)** Tekstte berilgen tómendegi sózlerdiń mánilerin tabıń.

1. ruwxanıy	
2. ideologiya	
3. ulama	

- 4. (Qollanıw)** Berilgen gáplerge irkilis belgilerin durıs qoyıń.

Zardusht diniy ilimler menen birge tariyx ádebiyat tábiyattanıw filosofiya sıyaqlı dúnyalıq ilimlerdi de tereń iyelegen óz dáwiriniń jetik ulaması hám filosofiyalıq pikirlewshi oyshıl danıshpan shayırdı da bolǵan. Zardusht Xavavina atlı hayalınan Isavatra Urvataynara Xvarechitra isimli úsh ul jáne bir qız kórgen.

- 5. (Pikirlew)** Zarosatrizm táliymatınıń qaldıqların (belgilerin) búgingi turmısımızda qanshelli saqlanıp qalǵan dep oylaysız? Pikirińizdi mısallar menen dálilleń.

VII VARIANT

... Aytısta qıs penen jazdın diolog formasındaǵı alma-gezek sáwbetlesiwi arqalı ertedeǵı **túrkiy kóshpelilerdın turmısı, olardı qorshap turǵan sırtqı ortalıq, tábiyat qubılısları** haqqında sóz baradı. Biraq, bul qıs penen jazdın ápiwayı túrdeǵı sóylesiwi bolıp qoymastan, shayırlar aytısındaǵı aytısıwshı táreplerdın óz artıqmashlıqların dálillew ushın bolǵan keskin tartısı sıpatında kózge taslanadı. Bul mánide avtor tartısıwdı — aytısıw dep túsindiririwi haqıyqıy shınlıq bolıp tabıladı. Bunda shayırlar aytısındaǵıday hárbir tartısıwshı-aytıwshı tárep (qıs yamasa jaz) qarsılasınıń minin tawıp, jeńiwge umtıladı. Mısalı, qıs óziniń artıqmash qásiyetleri dep, **qısta adamlardıń densawlıǵı mıqlı bolǵanlıǵın, awırıwdıń azayatuǵınlıǵın, qar mol jawıp, kelesi jil zúraátine tiykar salınatuǵınlıǵın** kórsetse, jaz óziniń **jaǵımlı samalın, ján-jániwarlarǵa jan endiretuǵın jaǵımlılıǵın, sharwaǵa qolaylılıǵın** aytıp, qıstan ústem keliwge umtıladı. Qıs onnan jeńilgisi kelmey, aytıstı jáne de háwijge kóteriwdi ushın jazdın eń tiykarǵı mini shıbın-shirkeyler menen jılanlardın kóbeyip ketiwi usaǵan dálillerdi kózgir qıladı:

Sende kóp dur nuqsanlar,
Shıbın, páshshe, shayanlar.
Xalıqqa uwin shashpatqan.
Záhár tilli jılanlar.

TAPSÍRMALAR:

1. (Biliw) Tekstte qaysı shıǵarmadan haqqında sóz etiledi? Avtorı kim? Ol haqqında qanday maǵlıwmatqa iyesiz?
2. (Biliw) Teksttegi astı sızılǵan sózler qanday aǵzalar?
3. (Qollanıw) Qosıqtıń bir bántin házirgi qaraqalpaq ádebiy tilinde jazıń.

*Ol qar qamuǵ kishin inar,
Ashlıǵ, tariǵ, annin unar,
Iawlıq yaǵı mándá tinár,
Sen neliban gebrashur.*

4. (Qollanıw) Teksttegi astı sızılǵan sózlerdın qaysı gáp aǵzaları xızmetinde kelgenligin tabıń. Sol gáplerdi kóshirip jazıp, talláń.
5. (Pikirlew) Sizińshe, bul shıǵarmanıń qunlılıǵı nede? Pikirińizdi mısallar menen dálilleń.

VIII VARIANT

Bizge belgili, shayırdın «Jaqsıraq», «Xalıq ushın», «Bolğan emes», «Mağan ber», «Izler edim», «Búlbil» sıyaqlı qosıqları álleqashan-aq qaraqalpaq poeziyasında klassikalıq shıǵarmalar qatarına qosılıp úlgergen. **Sonlıqtan da**, olar óz dáwiriniń ádebiy ortalıǵında tálim alıp tárbiyalanǵan shayırdın kórkem sheberlik dárejesin ańlatıw menen birge, ózinen keyingi shayırlar ushın úlken tájiriye hám úyreniw mektebi de boldı. **Al**, lirikalıq hám epikalıq poeziyanıń sintezi(birikpesi)nen tuwılǵan bunday shıǵarmalarda sheber kompoziciyalıq birlik shıǵarma syjeti menen mazmunına joqarı kórkemlik baǵıshlaydı. **Ádette**, shayırdın bul qosıqlarınıń kólemi úlken bolǵanı menen, olarda pikir shashırandılıǵı kózge taslanbaydı. Shayırdın:

Ótken Arastu, Aflatun,
Jaratıp ilimniń kántin,
Sheshiw ushın pikir bántin,
Men maǵrifat izler edim,

— degen qatarları kóp ǵana shayırlar ushın poeziyaǵa baratuǵın soqpaqtı siltewshi belgi, kórsetkish boldı. Bunday qatarlardın jaslarımızda joqarı mánawiyattı qalıplestiriwge kúshli zárúrlük tuwılıp atırǵan búgingi kúnde áhmiyeti jáne de artadı.

Pálek gárdishinen etsem shikayat,
Tıńlaǵanǵa hásiretli bir hikayat,
Jábri-japam bolıp tur biynihayat,
Zibanıma ádalatlıq húkmin ber.

TAPSÍRMALAR:

- (Biliw)** Tekstte qaysı shayırdıń haqqında maǵlıwmat berilgen? Ol haqqında qanday maǵlıwmatqa iyesiz? Qaysı shıǵarmaları menen tanıssız?
- (Biliw)** Teksttegi astı sızılǵan sózler qaysı aǵza xızmetinde kelgen?
- (Qollanıw)** Tekstte berilgen tómendegi sózlerdiń mánilerin tabıń.

1. Arastu	
2. Aflatun	
3. maǵrifat	
4. gárdish	
5. ziban	

4. (Qollanıw) Berilgen tekst mazmunınan kelip shıǵıp, kiris aǵzalı ayrımlanǵan aǵzalı gáptiń hárbirine 1 mısaldan jazıń.

5. (Pikirlew) Shayırdın ullıǵı nede dep oylaysız? Bul tulǵanıń dóretiwshiliginen ózińizge qanday úlgi alasız? Pikińizdi mısallar menen dálilleń.

IX VARIANT

Ol tariyxıy bes qalanıń birinde, Shımbay elatında, Azat awılında dúnyaǵa kelgen. Shayırdıń «Tuwısqanlıq» qosıǵınıń ideya-tematikasında da qanı, janı, tili hám dini bir-birine jaqın bolıp qoymastan, tariyxı menen mádeniyatı hám úrp-ádet, dástúrleri de jaqın bolǵan xalıqlardıń tuwısqanlıq qatnasları joqarı ulıǵlanıp jırlanadı. Al, onıń tariyxıy shıǵarması – «Tumaris» poemasında áyyemgi massagetlerdiń ullı patshası Tumaris haqqında sóz etiledi. Onıń mártlikke tolı ómirin ashıwda xalıq arasında júrgen ańız-ápsanalar menen birge áyyemgi grek tariyxshısı Gerodottıń «Tariyx» kitabında jazılǵan tariyxıy ápsanalıq materiallardan shayır sheberlik penen paydalanadı. Poemanıń juwmaǵında Tumaris massagetler aldında bergen antın orınlap, óz jawı Qayqısıraw menen bolǵan sawashta jeńiske erisedi hám onı óltirip, tirisinde qanǵa toymaǵan kózlerin qan tolı meske saladı hám óz urısına juwmaq jasaydı. Biz, keleshek, áwlad, bul ullı tulǵanıń biybaha ǵáziynesin úyreniw arqalı ótmishimiz hám qaraqalpaq tiliniń bay sózlik qorı menen tanısıp baramız. (102 sóz)

TAPSÍRMALAR:

- 1. (Biliw)** Tekstte qaysı shayır haqqında maǵlıwmat berilgen? Ol haqqında qanday maǵlıwmatqa iyesiz? Qaysı shıǵarmaları menen tanıssız?
- 2. (Biliw)** Tekstten ayırılǵan aǵzalı gáplerdi tabıń.
- 3. (Qollanıw)** Tekstte berilgen tómendegi sózlerdiń sinonimlerin tabıń.

1. mártlik	
2. jaw	
3. ǵáziyne	
4. sawash	
5. dúnyaǵa keliw	

- 4. (Qollanıw)** Berilgen tekst mazmunınan kelip shıǵıp, ayırılǵan aǵzalı gáptiń hárbirine 1 mısaldan jazıń.
- 5. (Pikirlew)** Shayırdıń ullıǵı nede dep oylaysız? Bul tulǵanıń dóretiwshiliginen ózińizge qanday úlgi alasız? Pikińizdi mısallar menen dálilleń.

X VARIANT

Avtordın «O dúnyadağı atama xatlar» shıǵarması xalqımız basına dónip turǵan ekologiyalıq apatshılıqtın aldın alıw hám onnan qutılıw ideyasına arnaladı. Usınday dúnyalıq mashqalalardı súwretlewde jazıwshı o dúnyadağı atasına, yaǵnıy, káramatlı babalarına bılayınsha múrájat etedi hám olar menen ruwxıy sáwbetlesedi: «Keshir, ata, seniń menen eń bolmasa xat arqalı tillespesem, hár qıylı oylardan basım jarılıp ketiwi sózsiz. Ózimniń hám xalqımnıń basına túsken ekologiya apatınan basımnıń ishi ot hávirli dártlerge tolıp turıptı. Erke aqlıǵım, ruwxımdı tınısh qoy. Tirilerdiń máselesin tiriler sheshedi ǵoy derseń, bálkim. Tirilerge talay-talay aytım. Hátte, pútkil álemge esitiletuǵın biyik minberlerden de aytım. Házir barlıq tiriler tek tiriler sıpatında qıymıldap, óz ara shawqımlasqanı bolmasa, bári gereń! Sen oǵırı mehirlı insan ediń. Bálkim, birinshi aqlıǵınnıń zarın esitip o dúnyadağı adamlardı oyatarsań».

Kitaptağı hárbir epizodtan, dialog hám monologlardan el qayǵısına qabırǵası qayısıp hásiret shekken adamlardıń qaytalanbas obrazları menen ruwxıy kelbetin kóz aldımızǵa janlı elesletemiz. (140 sóz)

TAPSÍRMALAR:

- 1. (Biliw)** Tekstte qaysı sóz sheberi hám qaysı shıǵarması haqqında maǵlıwmat berilgen? Ol haqqında qanday maǵlıwmatqa iyesiz? Qaysı shıǵarmaları menen tanıssız?
- 2. (Biliw)** Tekstten bir bas aǵzalǵı gáplerdi tabıń. Olardı qurılısına qaray túrlerine ajratıń.
- 3. (Qollanıw)** Tekstte berilgen tómendegi sózlerdiń sinonimlerin tabıń.

1. apatshılıq	
2. káramat	
3. múrájat etiw	
4. tillesiw	
5. hásiret shegiw	

4. (Qollanıw) Berilgen tekst mazmunınan kelip shıǵıp, feyil bir bas aǵzalǵı gáplerdiń hárbir túrine 1 mısaldan jazıń.

5. (Pikirlew) Shıǵarma avtorınıń ullıǵı nede dep oylaysız? Bul tulǵanıń ómirinen ózińizge qanday úlgi alasız? Pikirińizdi mısallar menen dálilleń.